

who have problems with hearing are characterized by the language which is more deployed and grammatically correct than their peers who have graduated from a special school. Learning together with hearing children has a beneficial effect on the expansion of the circle of communication between the infirm and the hearing impaired students. However, the social situation of people with hearing impairment is notorious for the type of life, not with people, but next to them. If they are not rejected, then they are not taken on an equal footing. This is especially true for the deaf people, because they can not rely on residual hearing in the process of assimilation of information and fully communicate with people who hear.

Persons with hearing impairments almost always in some form feel their disadvantageous position resulting from his defect, which, in turn, can affect the sense of inferiority.

Thus, the process of integration is complex and multilevel, and its effectiveness is influenced by various factors that in our society complicate the success of adaptation of such persons to public life. Among such factors are the imperfection of the legislative framework, the unwillingness of the individual to treat the situation positively, to search for internal and external resources, and often use the proposed ones, as well as the dependence of the integration process on the personality traits of the individual and the experience of family relationships.

Key words: hearing impairment, hearing impaired people, integration, adaptation, socialization, rehabilitation, correction, maintenance.

Стаття надійшла 31 травня 2018 р.

УДК 37.015.3

З. Я. Ковальчук

МОДЕЛЬ РЕАЛІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Розкрито сутність психологічного супроводу позашкільної нерегламентованої творчої діяльності старшокласників. Продемонстровано специфіку мотивації участі старшокласників у гуртковій роботі, її вплив на задоволення потреби в самовизначенні та самореалізації. Запропоновано програму літературно-драматичного гуртка з елементами психологічного всеобучу учнів, що сприятиме розвитку у старшокласників творчих здібностей, здатності до рефлексії, самопізнання і реалізації однієї з найактуальніших соціально-психологічних потреб – потреби в самовизначенні та самореалізації.

Ключові слова: позашкільна освіта, педагогічна взаємодія, самовизначення, особистість, самореалізація.

Постановка проблеми. У сучасних умовах зростають вимоги до педагогічної та психологічної наук у справі виховання творчої

особистості, здатної знайти своє місце на складних перехрестях життя, самовизначитися і реалізувати себе. Пошук сфер реалізації своїх можливостей, здібностей є завжди актуальним для людини. Поняття самовизначення – одне із центральних у психології особистості. Зросло значення виховання у людини таких особистісних якостей, завдяки яким вона поступово стає активним суб'єктом соціальної взаємодії. Ще вагомішою ролі набуває проблема активізації самовиховання учнів, адже становлення суспільно активної та гармонійно розвиненої особистості великою мірою залежить від власних зусиль людини, спрямованих на самовдосконалення як неодмінну умову досягнення успіху в самовизначенні, самореалізації, життєтворчості.

Участь старшокласників у різних видах позашкільної діяльності – важлива сфера, у якій можливості для вияву самоактивності, а водночас і для особистісного самовизначення та самореалізації учнів є вельми широкими. Вільна від жорсткої регламентації, обов'язковості, позашкільна діяльність розкриває значні можливості для вияву самостійності, самоактивності, що надто імпонує учням підліткового і щонайбільше – раннього юнацького віку.

Стан дослідження. Вагомий внесок у розробленість питань психології творчої діяльності, зокрема театральної, здійснили Р. О. Пономарьова, Л. С. Виготський, Є. Ю. Сазонов, П. М. Єршов, Т. Ф. Завадська, З. Я. Корогодський, Ю. І. Рубіна, К. С. Станіславський тощо. Для нашого дослідження особливо значущими є праці К. О. Абульханової-Славської, М. Й. Боришевського, Г. С. Костюка, О. М. Леонтьєва, С. Д. Максименка, С. Л. Рубінштейна, А. Маслоу, К. Роджерса, Нат. Роджерс, у яких йдеться про сутність і джерела активності особистості, висвітлюються положення психології життєвого самовизначення та самореалізації.

Важливим є вивчення мотиваційної сфери особистості, яку вітчизняні психологи М. І. Алексєєва, Л. І. Божович, О. М. Леонтьєв, М. В. Матюхіна, Ю. М. Орлов досліджували в контексті практичної діяльності, враховуючи включеність особистості у систему колективних і суспільних взаємин. Натомість мотивація саморозвитку, самовизначення часто залишалася поза увагою вчених.

Незважаючи на значні потенційні можливості нерегламентованої позашкільної діяльності щодо особистісного самовизначення учнів, вона досі не стала об'єктом належної уваги науковців. Не були предметом спеціальних розвідок, зокрема, питання мотивації участі учнів у позашкільній діяльності. Не досліджувався вплив на особистість старшокласників їх участі у тих видах позашкільної діяльності, котрі за своїм змістом і формами організації мають творчий характер.

Мета статті полягає у теоретичному та експериментальному обґрунтуванні моделі організації психологічного супроводу позашкільної діяльності, яка сприяла б розвитку у старшокласників потреби у самовизначенні та реалізації свого творчого потенціалу.

Виклад основних положень. У сучасній науковій літературі існують різні підходи до розв'язання проблеми самовизначення особистості, що віддзеркалюється у різному тлумаченні суті поняття. Багато дослідників (К. О. Абульханова-Славська, Б. Г. Ананьєв, Л. І. Божович, О. М. Леонтьєв, Б. Ф. Ломов, В. М. М'ясищев, С. Л. Рубінштейн тощо) мотиваційну спрямованість особистості пов'язують безпосередньо з процесом особистісного самовизначення, наголошуючи при цьому на вирішальному значенні цих конструктів у формуванні моральності особистості, її гуманістичної спрямованості, у визначенні рівня її вихованості. Як засвідчили дослідження О. О. Бодальова, М. Й. Боришевського, І. В. Дубровіної, В. К. Котирло, В. С. Мухіної, В. Ф. Сафіна та інших, є підстави стверджувати наявність спонукального і регулятивного значення оцінних ставлень та мотивів у самовизначенні особистості та міжособистісній взаємодії.

Особливої уваги у контексті обраної нами теми заслуговують дослідження можливостей театральнo-мистецької діяльності у розвитку і вихованні особистості. В такому ракурсі драматична творчість розглядалася М. М. Бахтіним, Л. С. Виготським, П. М. Єршовим, З. Я. Корогодським, О. Л. Кудряшовим, Є. Ю. Сазоновим, К. С. Станіславським, Наталі Роджерс.

Важливою для самовизначення особистості є сфера вияву її здібностей та творчого потенціалу. Нещодавно з'явилися розробки, що пропонують інноваційний підхід до творчої мистецької діяльності школярів (М. Р. Баяновська, Н. Й. Волошина, Г. Я. Жирська, С. І. Науменко, О. Б. Старовойтенко, В. С. Юркевич, М. В.-Б. Боуен, П. Вайнцвайг, Дж. Фримен).

Аналізуючи понятійний апарат проблеми, переконуємося, що категорія «потреба» є надзвичайно складною: вона може розглядатися як філософська, біологічна, соціологічна, економічна категорія.

Розглядаючи потреби як життєві цілі, спрямовані на підтримку необхідних умов існування (В. А. Іванніков), доречно вважати, що потреби можна водночас розуміти як характеристику взаємовідносин живої істоти (системи) зі своїм середовищем.

Багато дослідників (А. Маслоу, В. А. Іванніков, Р. С. Немов, Ю. М. Орлов та ін.) класифікують потреби людини як систему з головними і похідними потребами, при цьому потребу в самовизначенні та самореалізації незмінно відносять до вищих духовних потреб.

Відправною точкою виховання, формування творчої особистості у демократичному суспільстві можна вважати процес формування і задоволення моральних та інших духовних за своїм змістом потреб.

Виховання потреб у пізнанні, у творчій самореалізації, потреби у вияві своїх здібностей, своєї індивідуальності – актуальні завдання сучасного виховання, яке має бути безпосередньо спрямоване на збагачення творчого потенціалу держави.

Як свідчать численні напрацювання (Л. І. Божович, М. Р. Гінзбург, І. В. Дубровіна, А. В. Мудрик, А. В. Петровський тощо), а також наші власні дані про звернення осіб до кабінету психологічного консультування, особистісне самовизначення як психологічне явище найвиразніше виявляється на межі старшого підліткового і раннього юнацького віку.

Найбільш актуальними проблемами, з приводу яких старшокласники звертаються до психолога по допомогу, є проблеми аутоідентифікації, самовизначення (21,5%), проблеми спілкування (з однолітками, друзями, приятелями); проблеми спілкування в групі (формальні, неформальні); батьки і діти; значущий дорослий (учителі, вихователі, керівники об'єднань за інтересами) тощо (20%); психосексуальні проблеми, проблеми здоров'я (18,6%); проблеми дозвілля, знайомства і самотності (реалізація себе в діяльності та спілкуванні) (10,8%).

За даними низки досліджень (І. В. Дубровіна, Д. Й. Фельдштейн, Л. М. Фрідман та ін.), у ранньому юнацькому віці відбуваються докорінні зміни у змістові та співвідношенні основних мотиваційних тенденцій особистості. Мотиваційно актуальною стає суспільно-корисна діяльність, яка відповідає основоположним потребам старшокласника в самовизначенні себе як суб'єкта, в самореалізації себе як особистості. Одним з провідних мотивів участі в позашкільній, гуртковій чи суспільно-корисній діяльності є прагнення старшокласника до рівноправної, рівновідповідальної творчої діяльності та відповідного такої діяльності спілкування.

Сучасна офіційна система організації роботи з молоддю не може повністю задовольнити потребу старшокласників у самоствердженні, самовираженні. Творча гурткова діяльність з елементами психологічного всеобучу дає великі можливості в плані самовизначення особистості школяра та реалізації його творчих здібностей. Розглядаючи мотивацію в поєднанні її динамічної та змістовної сторін, слід зазначити, що продуктивність нерегламентованої діяльності, її процес і результати визначаються, по-перше, змістом мотивів, а по-друге, мірою активності, напруженості мотивів відповідного змісту, що загалом створює своєрідність мотивації особистості [3, с. 154].

Другий блок методик мав на меті дослідження індивідуально-психологічних особливостей старшокласників, оскільки це дало б можливість відстежити, які зміни відбуваються у структурі особистості старшокласника під впливом участі в літературно-драматичній діяльності за експериментальною програмою.

Дослідження ціннісних орієнтацій старшокласників (за методикою М. Рокіча) дало змогу виявити їхні термінальні та інструментальні цінності: серед перших провідні позиції займають здоров'я (I), наявність вірних друзів (II), любов (III). Виявлено досить низький рівень рефлексії, можливу необхідність, але невизначеність процесу самопізнання, оскільки цінності, що стосуються особистісного розвитку, зокрема, такі як «пізнання», «розвиток», посіли відповідно лише XIV і XVI місця, а цінність «творчість» – VIII. Заразом бажаними якостями для старшокласників є «впевненість у собі» (IV місце), «самостійність, незалежність у міркуваннях і вчинках» (VII місце), що є підтвердженням актуальності їх у ситуаціях спілкування в юнацькому віці, які, однак, виражають прагнення старшокласників до принаймні зовнішнього благополуччя; водночас відчутним є дискомфорт з приводу розбіжностей зовнішньої самопрезентації та внутрішньої невпевненості.

Розміщення інструментальних цінностей свідчить про доволі негативне ставлення старших школярів до світу дорослих, де чесність і благородство не є основоположним законом. Але попри певний цинізм і прагматизм тверджень і поведінки (які є, радше, захисною реакцією перед дорослим світом байдужості, прагматизму і конкуренції), старшокласникам більше властиве прагнення романтизму і чистоти взаємин. Тут, як свідчать дані, бачимо ідеальне проектування якостей особистості та способу дії у різних життєвих ситуаціях, які старшокласники хотіли б відчувати у ставленні до себе, а не принципи, якими вони самі керуються в житті.

Дослідження самооцінки як важливого компонента самосвідомості виявило, що лише у 14,58 % старшокласників самооцінка адекватна, у 39,58 % вона завищена, в 43,75 % – знижена, для 2,08 % школярів властиве суперечливе ставлення до себе, що свідчить про потребу корекційної роботи. Діагностика психологічного мікроклімату колективу як чинника успішної реалізації навчально-виховної програми (за «Експрес-методикою» вивчення соціально-психологічного клімату колективу, О. С. Михалюк, А. Ю. Шалито) виявило позитивне ставлення до колективу гуртківців у показниках емоційного компонента мікроклімату ($M_e = 0,416$) та невизначеність, суперечливість оцінок поведінкового компонента ($M_p = 0,125$), що свідчить про сумнівне ставлення до власних можливостей щодо спроможності досягнення

результатів, про невпевненість у своїх творчих силах. Когнітивний компонент має найнижчі показники ($M_k = -0,02$). Отримані дані демонструють, що кожному гуртківцю бракує достатніх психологічних знань для виваженого твердження про власні індивідуально-психологічні особливості та своїх товаришів; старшокласники не володіють операційно-психологічними поняттями достатньою мірою для їх використання в життєвих ситуаціях, але відчувають нагальну потребу в таких знаннях.

Запропонована програма літературно-драматичного гуртка з елементами психологічного всеобучу учнів побудована на розвитку у старшокласників творчих здібностей, здатності до рефлексії, самопізнання і реалізації однієї з найактуальніших соціально-психологічних потреб – самовизначення та самореалізації.

Зміст розділів психологічного навчання містить у собі: вивчення особистості, її структури, індивідуально-типологічних особливостей; формування емоційно-почуттєвої сфери, навичок саморегуляції та самовиховання; з'ясування закономірностей спілкування та адаптації молоді в соціумі, збагачення комунікативного досвіду старшокласників у процесі театральності-мистецької діяльності, засвоєння методів практичної психології спілкування; вивчення пізнавальної діяльності людини, визначення її можливостей та місця у Всесвіті; дослідження власної особистості, тренінг творчої акторської психотехніки, практичне втілення отриманих психологічних знань у творчій драматичній діяльності. Форми роботи з психологічного навчання учнів запроваджуються крізь призму індивідуального підходу, вибору індивідуальних засобів впливу і мають активний характер.

Форми і методи роботи в літературно-драматичному гуртку ми умовно розподілили на: психолого-педагогічні (наприклад, бесіди: репродуктивні, проблемні, аналітичні; диспути; робота з художніми текстами); психодіагностичні (тести, анкетування, експеримент тощо), психолого-мистецькі (сценічна грамотність у вправах та етюдах, вправи та завдання на розвиток уяви та акторського бачення, робота над роллю тощо), психокорекційні (тренінг на матеріалі суміжних мистецтв, психолого-мистецький комплекс вправ із самопізнання, самовизначення, самореалізації у спілкуванні та творчості, метод психологічного аналізу життєвих ситуацій).

Проведене дослідження дає змогу з'ясувати психологічні чинники і умови характеру їх взаємодії у процесі задоволення потреби старшокласників у самовизначенні та самореалізації та може слугувати для визначення моделі позашкільної діяльності, яка б сприяла самовизначенню та самореалізації старшокласника.

Ланцюг причинно-наслідкових взаємозалежностей, на нашу думку, має такий вигляд: озброюючи особистість психологічними знаннями у процесі літературно-драматичної діяльності, ми впливаємо на формування світогляду та стимулюємо самопізнання. Самопізнання проходить трієдиною: 1) під час виконання ролі (старшокласник приміряє різноманітні соціальні ролі, формує власну систему думок і ставлень щодо відображуваних подій, ситуацій, героїв і щодо себе в аналогічних умовах); 2) у реалізації специфічних форм роботи драматичного колективу; 3) у процесі спілкування з групою, партнерами по сценічному майданчику, керівником, глядачами, надаючи перевагу діалогічним формам спілкування.

Самопізнання є основою самосвідомості, таким чином у процесі реалізації програми гурткової роботи ми впливаємо на формування самосвідомості, однією зі складових якої є самооцінка особистості, образ «Я». В цьому процесі велику роль відіграють почуття, які є органічною складовою драматичної творчості. Усвідомлюючи самого себе (завдяки самопізнанню, психологічному всеобучу та специфічній літературно-драматичній діяльності) і власні актуальні потреби (в самовизначенні, самореалізації, самоствердженні через спілкування та діяльність), старшокласник починає розуміти, що мотивом участі і є задоволення потреби в самовизначенні, самореалізації, розв'язанні комунікативних проблем. Мотив участі може перебувати на різному рівні усвідомлення на початку гурткової діяльності, але в процесі її відбувається формування духовного світу особистості, виховання вищих духовних потреб, задоволення яких і стає головним мотивом участі в позашкільній нерегламентованій діяльності [1].

Розвиток рефлексії відбувається у контексті міжособистісної взаємодії. Структурні компоненти навчально-виховного процесу гурткової діяльності: колективний характер творчості, робота над роллю, виставою, психологічний всеобуч, самопізнання, самовиховання, вплив мистецтва та літератури – допомагають вирішувати проблеми спілкування, розвивають комунікативні здібності. Останні дають змогу юнацтву бути більш підготовленими до самостійного життя, визначитися та реалізувати себе в світі людей і професій. Процеси самовизначення й самореалізації та усвідомлення власних мотивів пов'язані з процесами саморегуляції та самовиховання, які сприятимуть виходу свідомості на вищий рівень розвитку. Гуманістична спрямованість діяльності (творити добро для інших, радувати мистецтвом) має позитивний перенос на інші види діяльності, безпосередньо у самостійне життя – активна життєва позиція, прагнення бути корисним, примножувати добро у світі [2, с. 67].

Таким, на нашу думку, є психологічний механізм формування мотиву участі старшокласників у гуртковій роботі у процесі задоволення потреби в самовизначенні та самореалізації, що може слугувати основою для моделі організації позашкільної гурткової діяльності, яка сприяє самовизначенню та самореалізації старшокласників.

Організація такої діяльності зі старшокласниками висуває низку суттєвих вимог до педагога: глибоке знання психології, здібність до проектування і розвитку ситуацій, здатність до творчості.

Отже, є підстави вважати, що запропонований варіант програми навчально-виховної гурткової роботи сприяє покращенню психологічного мікроклімату колективу, розкриттю індивідуальності кожного гуртківця і створенню оптимальних умов для його розвитку. Таким чином, перевірка продуктивності роботи за експериментальною програмою переконує в тому, що вона дійсно відповідає інтересам і потребам старшокласників.

Проблема самовизначення, пошуку сфер реалізації здібностей особистості набуває особливої актуальності під кінець підліткового віку та в ранній юності. Значні можливості для особистісного самовизначення старшокласників надає позашкільна діяльність, зокрема гурткова робота, яка містить методи активного психологічного впливу, має творчий характер, позбавлена жорсткої регламентації [4].

Процес задоволення потреби в самовизначенні та самореалізації старшокласників відбувається особливо успішно завдяки участі їх у театральній-творчій діяльності, оскільки остання дає змогу розширити й поглибити знання школярів про довколишній світ, сприяє формуванню творчої особистості, соціально необхідних якостей, ціннісних орієнтацій, створює засади для подальшого психічного розвитку, для зростання духовної культури особистості [1].

Сформованість потреби в самопізнанні, самовизначенні, самореалізації у старшому шкільному віці, цілісність цього процесу уможливує оцінку зрілості самої особистості. Практична діагностика будь-якої проблеми, актуальної для старшокласника, мусить ґрунтуватися на тих засадах, які посідає дана проблема в цілісній картині вікового розвитку, з одного боку, і в цілісному стані особистості – з іншого. Поєднання цих різних аспектів дає змогу не тільки зрозуміти конкретну особистість, але й визначити стратегію корекційного впливу, орієнтованого одночасно і на завдання розвитку в цьому віці, і на його потенції, які не є універсальними для всіх, а в кожному окремому випадку встановлюються індивідуально, за активної участі самого старшокласника.

Виходячи з положення про єдність динамічної і змістової сторін мотивації, важливим для розв'язання проблем формування особистості

старшокласника є ідентифікація місця процесуального і результативного в мотивації гурткової діяльності. Сенс діяльності людини, зокрема позашкільної гурткової діяльності старшокласника, криється не тільки в тому, щоб отримати певний результат, але й пережити процес діяльності у всьому її змістовому багатстві [1, с. 269].

Висновки. З'ясовано, що процесуальна сторона мотивації участі в гуртковій театральній-творчій діяльності може виявлятися у прагненні подолання перепон творчого характеру, випробування власних сил і здібностей. Водночас результативна мотиваційна установка набуває організуючого значення в детермінації діяльності. Важливою є інтеграція результативних і процесуальних спонукань: саме це забезпечує високий рівень мотивації і діяльності гуртківця.

Мотивація участі старшокласників у гуртковій роботі зростає відповідно до розширення можливостей для вияву ініціативності, самоактивності, творчості та реалізації власного потенціалу.

Наше дослідження не вичерпує проблеми вивчення мотивації самовизначення особистості, самореалізації її через участь у мистецькій діяльності, недостатньо досліджені й механізми терапевтичної дії мистецьких, арт-технологій в житті сучасної людини, що становить перспективу для подальших досліджень.

1. Баришева О.І. Психологічні знання в нерегламентованій діяльності старшокласників як засіб запобігання міжособистісним конфліктам // Молодь і проблеми конфлікту в період переходу до демократичного суспільства: тези доповідей міжнар. молодіжної наук.-практ. конф. Чернівці, 1994. С. 269–270.

2. Коханова О. П. Психологія партнерської взаємодії в освіті: навч.-метод. посібник. К.: Вид-во ПП Щербатих О. В., 2011. 104 с.

3. Новоженіна Е.В. Диалогическая активность субъектов образования на этапе оценки. *Известия ВолгГТУ*. 2008. Т. 5. С. 153–155.

4. Рогов Е. И. Психология общения. М.: ИЦ «ВЛАДОС», 2007. 335 с.

5. Синягин Ю. Признавая значимость собеседника. *Воспитание школьников*. 1997. № 2. С. 15–17.

6. Столярчук О. А. Професійна самооцінка майбутнього фахівця: теорія і практика: навч.-метод. посібник. К.: Наук. світ, 2010. 103 с.

7. Шигонська Н. В. Філософський, психологічний, соціологічний та педагогічний аспекти сутності категорії «професійна взаємодія». *Вісник Житомирського державного університету*. 2008. Вип. 42. С. 160–164.

Kovalchuk Z. Ya. Model of the implementation of psychological support for extracurricular education

In the article the author reveals the psychological essence of psychological support for extracurricular unregulated creative activity of senior pupils. The

specificity of the motivation of the senior pupils' participation in the work of the group, its influence on the satisfaction of the need for self-determination and self-realization is shown. The proposed program of the literary-dramatic workshop with the elements of students' psychological training is based on the development of senior pupils' creative abilities, ability to reflect, self-cognition and implementation of one of the most relevant social and physical needs – the need for self-determination and self-realization.

Forms of work on psychological study of students are very active and are introduced through the prism of an individual approach, the choice of individual means of influence and. They are conditionally divided into: psychological and pedagogical (for example, conversations: reproductive, problematic, analytical, disputes, work with artistic texts); psycho-diagnostic (tests, questionnaires, experiments, etc.), psychological and artistic (stage literacy in exercises and etudes, exercises and tasks for the development of imagination and acting vision, work on the role, etc.), psycho-correction (training on the material of adjoining arts, psychological and artistic complex of exercises for self-cognition, self-determination, self-realization in communication and creativity, a method of psychological analysis of life situations).

The conducted research makes it possible to find out the psychological factors and conditions of the nature of their interaction in the process of satisfying the needs of high school students in self-determination and self-realization and can serve to determine the model of extracurricular activities that would contribute to self-identification and self-actualization of the senior pupil.

Key words: *extracurricular education, pedagogical interaction, self-determination, personality, self-realization.*

Стаття надійшла 31 травня 2018 р.

УДК 323/28:159.0

М. П. Козирєв

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПОЛІТИЧНОГО ТЕРОРИЗМУ

Визначено поняття тероризму, зокрема політичного, розкрито його психологічні ознаки. Проаналізовано сфери здійснення політичного тероризму, об'єктивні і суб'єктивні причини виникнення і функціонування цього явища. З'ясовано суто політичні причини сучасного політичного тероризму, охарактеризовано його види, способи і засоби досягнення цілей. Кваліфіковано терористичний акт як злочин міжнародного характеру. Розкрито тенденції розвитку сучасного політичного тероризму тощо.

Ключові слова: *тероризм, політичний тероризм, психологічні ознаки, сфери застосування, види, способи і засоби, тенденції сучасного політичного тероризму.*